

BESZÉLGETÉS ILLYÉS GYULÁRÓL SZÁVAI JÁNOSSEL¹

„Akkor az óriási hatalmú politikust érdekelte a szellem
emberének a véleménye...”

Tüskés Anna

TIÜSKÉS ANNA: *Miért választotta a magyar–francia szakot az egyetemen?*

SZÁVAI JÁNOS: Ez nagyon egyszerű: családi hagyományként. Apám német–francia szakon végzett és Eötvös-kollégista volt. Még annak idején az Eötvös Collegiumban barátkozott össze Gyergyai Alberttel, aki a tanára volt,² nekem keresztapám lett, és mivel agglegényként nem volt családja, többé-kevésbé a családukhöz tartozott. Tehát ez volt az a közeg, amelyben felnőttem, és természetesen eléggé erős hatással volt rám.

TA: *Mikor találkozott először Illyés Gyulával?*

SZJ: Ha nem tévedek, személyesen 1961-ben vagy 1962-ben. Más formában már természetesen korábban találkoztam vele. Néhány műve szerepelt a középiskolai tananyagban, *Fáklyaláng* című drámáját színházban is láttam. A személyes megismerkedés úgy történt, hogy Illyés Gyula felesége, Kozmutza Flóra összeverbuvált a lánya számára egy kis társaságot. Ika Párizsban járt középiskolába két vagy három évig, és amikor hazajött, Flóra néni összeszedett néhány francia szakost, hogy a nyelvet gyakoroljuk. Hetente gyűltünk össze, hol egyikünknel, hol másikunknál. Nyáron meghívtak Tihanyba is. Őszintén szólva pontosan nem tudom datálni, hogy magát Illyés Gyulát hol és mikor láttam először. Mindenesetre Tihanyban, ahol megengedték, hogy a kertben sátorozzunk, az étkezéseket közösen költöttük el. Ott mindenképpen találkoztam vele.

TA: *Akkor is franciául beszélgettek?*

SZJ: Nem, vele nem. Voltak ezek az összejövetelek, akkor próbáltunk franciául beszélni, de az idők során együtt maradt ez a társaság, és ki is bővült. Akkor aztán inkább magyarra fordult a szó. Illyés Gyulával való kapcsolatam ennek megfelelően alakult. Tehát ő engem, bennünket úgy tekintett, mint a lánya társaságát vagy barátait, tehát szükségszerűen egy szülő–gyerek mintájú kapcsolat alakult ki. Tihanyba egyébként többször is meghívtak. Ott nyaralt többször is Illyés egyik legjobb francia barátjának, Jean Rousselot-nak a lánya, Anne-Marie Rousselot. Vele Illyés Gyula természetesen franciául beszélt, néha-néha tréfásan közbeszúrva

magyarul, hogy „buta francia”. Akkor Anne-Marie visszavágott, magyarul méghozzá, azzal, hogy „buta magyar”. Ezt az egész történetet csak azért mesélem, hogy a szokásos vidám, évődő hangnemet érzékeltessem. Illyés Gyula Tihanyban a nap nagy részét az úgynevezett felső kertben töltötte, ott volt egy kis háza, ahol dolgozott. Ebédre meg vacsorára jelent meg, akkor folytak ezek a beszélgetések.

TA: *Rousselot-val, gondolom, találkozott többször is.*

SZJ: Hogyne, Rousselot-val többször is találkoztam, főleg Párizsban. Ő nagy híve volt a magyarságnak és a magyar költészetnek, és töretlen barátja Illyés Gyulának, akinek a párizsi megjelenését többször segítette.

TA: *Több tanulmányában is foglalkozott Illyés Gyulával: egyrészt ismertetést írt a Beatrice apródjairól, aztán Eluard-ral és Malraux-val való kapcsolatáról is írt tanulmányt.³ Ezeknek mi a története?*

SZJ: Igen, talán Malraux-val kezdem. A Gondolat Kiadóval kötöttem egy megállapodást, hogy az egyik sorozatukba készítek egy Malraux-ról szóló kismonográfiát.⁴ Tudtam Illyés Gyula különböző írásaiból, hogy ismerte Malraux-t már a párizsi korszakából, aztán az 1934-es nevezetes szovjet írókongresszuson is találkozott vele. Amikor 1947-ben járt Párizsban, akkor nem tudott Malraux-val találkozni. Utána pedig szintén egy hivatalos párizsi útján, amikor Malraux már miniszter volt, akkor találkozott vele. A kismonográfia kapcsán – ez azt hiszem, hogy 1981-ben lehetett – arra kértem Illyést, hogy áldozzon rám egy órát. Megpróbáltam kifaggatni ezekről a párizsi dolgokról, de az volt az érzésem, hogy tulajdonképpen nem sok olyant mondott el, amit ne írt volna meg már különböző helyeken, az *Útirajzokban* és a *Hunok Párizsban* című regényében.⁵

Akkor megpróbáltam lejegyezni, amit mondott, mert magnóm nem volt. Azt mondta Illyés Gyula – a saját szövegemből idézem – „Mindjárt megtaláltuk a hangot Malraux-val. Azt a szürrealista, anarchista, szindikalista hangot, amely az *Action* körében járta”. Azt hiszem, hogy rendkívül jellemző volt rá ez a fajta megközelítés, hogy tehát – a szürrealizmus hatására – tréfálkozva beszélnek minden témáról. Az volt még érdekes (és azt hiszem, hogy ez talán az írásaiban nincsen benne, hanem ezen a beszélgetésünkön mondta el), hogy Malraux – habár úgynevezett nagy ember már, amikor 1934-ben a Szovjetunióba meghívják, rendkívül ismert nemzetközi tekintély – rokonszenvezik a Szovjetunióval meg a kommunizmussal, de nem vak rajongó, mindig megmarad benne a hajdani anarchista, szürrealista.

1947-ben – Illyés ezt megírta a *Franciaországi változatok* című művében – ketten jártak Párizsban, Illyés Gyula és Cs. Szabó László. Cs.

Szabó is megírta azt az utat. Akkor nem találkoztak Malraux-val, aki- nek az volt az első minisztersége. Most a saját szövegemből idézem: „telefonon fölhívta minisztériumában Malraux-ot, aki mentegetőzött, hogy vidékre utazik, Párizs környékére, és hívta Illyést, ha teheti, ott látogassa meg. De ő nem látogatta meg, mert másnap vagy harmad- nap utaztak, és hát sok mindent szeretett volna még Párizsban meg- nézni.” Azt hiszem, itt az van a háttérben, hogy Malraux élete utolsó szakaszában együtt élt Louise de Vilmorin írónővel, aki a maga korá- ban eléggé sikeres írónak mondható, de számunkra az a fő nevezetes- sége, hogy az 1940-es évek elején Magyarországon élt, mert 1938-tól 1943-ig gróf Pálffy Pálnak volt a felesége. Amíg Budapesten élt, Louise de Vilmorin mindenkivel érintkezett, aki franciás volt.

Illyés következő Malraux-val kapcsolatos emléke, amiről beszélt, az 1966-os utazás. Ezt szintén megírta a *Szíves kalauzban*. Déry Ti- bor és Nagy László volt vele együtt Párizsban. Illyés akkor próbált Malraux-nak a magyar problémákról beszélni. Ez volt az az időszak, amikor azzal próbálkozott Illyés Gyula, hogy az elszakított magyar területekről írjon vagy beszéljen, vagy fölhívja azoknak a figyelmét, akiknek talán hatalmában áll segíteni ezen. Elmondta a gondolatait Malraux-nak, aki rokonszenvvel válaszolt. 1981-ben így emlékezett erre Illyés: „sok mindent tudott a magyar dolgokról, többet, mint gondol- tuk volna. Rokonszenve a magyarok iránt talán még 1918–19-ből ered, de benne is élt néhány magyarelles téveszme. Tőlem kellett megtudnia, hogy Esterhazy gróf – a Dreyfus-ügynek ez a sötét figurája, aki helyett Dreyfus ár- tatlanul szenvedett – német kém volt, s nem volt magyar.”⁶ Ez egy kis apró- ság, de Malraux valami módon Magyarország problematikáját értette, vagy legalábbis érezte. Egy 1946-os párizsi beszédében – amelyről egy hosszabb tanulmányt készülök írni – történeti áttekintést ad Európa helyzetéről, az akkori szituációról és a jövőről. Ebben a történeti lépté- kű eszmefuttatásban úgy jelenik meg Mohács, mint az európai törté- nelemnek egy nagyon fontos pillanata.

TA: Mikor találkozott Éluard-ral?

SZJ: Éluard 1948-as budapesti útja során meglátogatta a Marczibányi téri Általános Iskola francia tagozatát, ahova én akkor jártam. Harma- dikos voltam. Éluard savanyúcukrot osztogatott nekünk, amit az iskola melletti trafikban vehetett. Emlékszem, hogy két fillérért lehetett egy szemet kapni. Tehát Éluard vett egy nagy zacskóval, és szétosztotta a gyerekek között. Szép férfi volt, tetszett nekünk. Ennyi maradt meg az emlékezetemben.

Valamikor az 1990-es években olvastam Kundera regényét, amelyben beszámol Éluard 1948-as prágai látogatásáról, ahol körtáncot járt a prágai

fiatalokkal a Vencel téren.⁷ Kundera hozzáteszi, látszólag ártatlanul, de igen erős éllel, hogy ez ugyanakkor történt, amikor a hajdani cseh szürrealistákat, tehát Éluard hajdani barátait börtönbe zárták, vagy akár ki is végezték. Tehát nagyon furcsa ez a szituáció.

TA: *Egyik tanulmányában elemzi Éluard Szabadság és Illyés Egy mondat a zsarnokságról című versét, és rávilágít bizonyos párhuzamosságokra.*⁸
SZJ: Igen. 1956-ban olvastam az *Irodalmi Újságnak* azt a számát, amelyben megjelent az *Egy mondat a zsarnokságról* című vers, és rettenetesen nagy hatásúnak éreztem. Pár évvel ezelőtt olvasván néhány értelmezését ennek a költeménynek, felötlött bennem, hogy valószínűleg szoros kapcsolat van Éluard-nak azzal a híres versével, amelyet a második világháború idején, az ellenállás éveiben írt. A *Szabadság* című versére gondolok, és amelyet lefordítottak magyarra 1946-ban vagy 1947-ben. Azt hiszem, hogy Somlyó György fordítása az, amelyik közkézen forog. Ha összehasonlítjuk ezt a két verset, tehát Éluard-nak a *Szabadság* című versét és Illyésnek az *Egy mondat a zsarnokságról* című versét, akkor azt látjuk, véleményem szerint, hogy a két vers felépítése nagyon hasonlatos, mind a kettő egy-egy kulcsszóra (szabadság ill. zsarnokság) épül, mind a kettő enumerációkból áll össze, és az Illyés-vers tulajdonképpen az inverziója az Éluard-versnek.

TA: *Párizsi évei alatt volt-e valamilyen kapcsolatban Illyéssel?*

SZJ: Igen, egyszer volt egy elég érdekes jelenet. Most próbálom rekonstruálni, hogy ez mikor lehetett. Valamikor az 1970-es években, amikor mint ösztöndíjas kint voltam. Az Illyés házaspár kijött Párizsba, és magukkal vittek egy ebédre, amit Éluard-nak a lánya adott a tiszteletükre. Nem volt valami különleges ebéd, valahol a Montparnasse-on, egy kis vendéglőben, ahol elég kevesen voltak. Jött a rendelés, és én a régi reflex alapján borjúhúst rendeltem, mert a gyerekkoromban borjúhús gyakorlatilag nem létezett. Volt bennem egy érzés, hogy ezt pótolni kell. És akkor Illyés a maga szokott tréfás módján rám szólt, hogy „magyar ember, ha Párizsban jár, akkor nem borjúhúst, hanem osztrigát eszik”. Ez a tréfa abszolút jellemző volt rá, de hozzá kell tenni, hogy az Illyés házaspár nagyon vendégszerető volt. Sok mindenkit nagyon szívesen fogadtak akár Budán a Józsefhegyi úti lakásban, akár Tihanyban. Sokszor élveztem ezt a vendégszeretetet. Például a Józsefhegyi úton néhányszor ott tartottak vacsorára. Általában hideg koszt volt és nagyon kiváló szárazkolbász, amit nem tudom, honnan szereztek be. Nagyon érdekesek voltak ezek a vacsorák, mert főképp írók jelentek meg mindig.

TA: *Kikre emlékszik?*

SZJ: Gyakori vendégük volt egy időben Juhász Ferenc. Azután találkoztam ott Németh Lászlóval, Sárközi Mártával, Weöres Sándorral. Olyan szempontból is érdekesekek voltak ezek a vacsorák, hogy vagy a saját korosztályát látta vendégül, vagy a következő generációt, akiket ő fiatalnak tartott.

TA: *Milyen személyes emlékei vannak még Illyésről?*

SZJ: Az *Új Tükörben* 1976-ban megjelent Illyés Gyulának *A törzs szavai* című verse.⁹ A mottó Mallarmétól való, de az idézetbe egy apró hiba csúszott. „*Donner un sens plus pur aux mots de la tribu (tisztább értelmet adni a törzs szavainak)*” – mondja Mallarmé, s a mottóban a *pur* (‘tisztá’) helyett *sûr*, azaz ‘bizonyos’ szerepelt. Jeleztem neki, hogy nézze meg az idézetet. A naplójában is fölemlíti: miképp lehetséges, hogy eltévesztette az idézetet.¹⁰ Aztán amikor kötetben megjelent a vers, akkor természetesen már kijavítva szerepelt a Mallarmé-idézet.

TA: *Hogyan működött közre Illyés verseinek franciára fordításában?*

SZJ: Illyés Gyula halála után Gara György, Gara László unokaöccse ki akart adni egy folyóirat-különszámot. Gara Lászlót én is jól ismertem, mert apámnak is jó barátja volt. Szerves kapcsolatom volt vele egészen haláláig. Az unokaöccse aztán valamivel később emigrált Párizsba. Hezitált az irodalom és a zene közt, végül mint impresszárió működött, úgy tudom, ma is az. Akkoriban a nagybátyja nyomdokaiba kívánván lépni elhatározta, hogy kiad egy Illyés-különszámot a *Barbacane* folyóiratnak.¹¹ A dolog úgy folytatódott tovább, hogy én megkerestem egyik francia költő barátomat, Maurice Regnaut-t, és vele együtt fordítottuk ezeket az Illyés-verseket. Leginkább Illyés utolsó korszakából válogattam, ami eléggé eltér az előzőektől. Maurice Regnaut-t Budapesten ismertem meg a Nemzetközi Költőtalálkozón, meg a PEN Klub meghívására többször is itt járt. Magyarul nem tanult meg, de ugyanakkor óriási híve volt a magyar költészetnek, és nagyon érdekes volt vele együtt dolgozni. Megpróbáltam először szó szerint lefordítani számára az eredetit, aztán különféle magyarázatokat fűzni hozzá egy-egy szónak az értékéről vagy esetleg többjelentésű voltáról. Így együtt készítettük el ezeket a fordításokat, habár a munka érdemi része mégis a francia nyelven megfogalmazóé.¹²

TA: *Hogyan tudná összegezni Illyés Gyuláról kialakult képét?*

SZJ: Van ugye egyrészt a személy, másrészt a mű. Illyés rendkívül vonzó ember volt, férfias, erőteljes, okos, remek humorral. Van azután az Illyés-jelenség, amelynek egyik része maga a nagyszabású életmű, a másik pedig az a társadalmi-közéleti szerep, amelyet Illyés Gyula sok évtizeden

keresztül betöltött. Ez utóbbiban azoknak az utóda, akik – mint Kölcsey, Petőfi, Ady – Magyarország történetében is jelentős szerepet visznek. Akik, Milton szavával, olyan költők, akik a már nem létező proféták helyett profétai funkciót is betöltenek.

Illyés Gyula fontos szerepet játszott már az 1930-as évektől kezdve, nemcsak a magyar irodalomban, hanem a magyar közéletben is. Gara László *Az ismeretlen Illyés* című könyvében nagyon pontosan leírja Illyés tevékenységét az ötvenes években. Hozzánk közelebb kiemelném François Mitterrand francia elnök 1982-es budapesti látogatását. A frissen megválasztott elnök hivatalos látogatáson járt Magyarországon, de a protokollt némileg félretéve olyan programot alakított ki – nemcsak Magyarországon, hanem minden országban, ahová elment –, hogy nemcsak a hivatalos partnerekkel találkozott, hanem másokkal is, ellenzékiekkel és a szellem embereivel. Nálunk Illyés Gyulát választotta, együtt reggelizett vele négy szemközt. A beszélgetés fő témája a határon túl élő magyarok ügye volt. Más ezt aligha hozhatta volna szóba. A lényeg, hogy az akkor óriási hatalmú politikust érdekelte a szellem emberének a véleménye. Hogy őt választotta ki Mitterrand, az nyilvánvalóan nem véletlen, és ez az általam említett Illyés-képet igazolja. Ennek folytatása talán, hogy amikor Illyés meghalt 1983-ban, akkor épp kint voltam Párizsban mint vendégtanár; egyik délután megvettem a *Le Monde*-ot, a legfontosabb francia napilapot, és a címlapon olvastam a szomorú hírt, hogy „meghalt Illyés Gyula, a magyar költő”. A legfontosabb hírek közé került, vagyis ennyire fontosnak tartották őt, és ez nagyon jó dolog.

Ami Illyés irodalmi működését illeti, életműve óriási szabású és rendkívül változatos. Prózai közül azt hiszem, hogy a *Puszták népe* a legmaradandóbb írása mindenféle szempontból. Erről próbáltam is írni a *Magyar emlékirók* című kötetemben.¹³ Lírája pedig sajátosan közvetíti alapvető meggyőződését. Az *Egy mondat a zsarnokságról* a magyar költészet egyik legkiemelkedőbb darabja. Rendkívül fontos verse a *Bartók*,¹⁴ meg *A zene szava*. A magam részéről rendkívül vonzónak találom – ez a *Barbacane* különszáma kapcsán már szóba került – az utolsó évek költészetét, amely egy teljesen más hangot üt meg, mint amilyen az előzőekben dominált.

JEGYZETEK

¹ Az interjú 2012. május 30-án készült.

² Szávai János: *Gyergyai Albert és az Eötvös Collegium. Lustrum*. szerk. Horváth László, Laczkó Krisztina, Tóth Károly, Budapest, 2011, Typotex Kiadó–Eötvös Collegium, 563–569.

- ³ Bata Imre: *Önéletrajz és emlékezet. (Illyés Gyula regény-önéletrajza)* – Szávai János: *Leghívebben épp a szakadékok fölött. (Illyés Gyula emlékezés-regénye.)* in *Új Írás*, XX. évf. 1980. márc., 3. sz. 73–78., 78–82.; Szávai János: *Illyés és Malraux.* in *Nagyvilág*, 28. (1983), 4. sz. 601–604.
- ⁴ Szávai János: *André Malraux.* Budapest, 1985, Gondolat
- ⁵ Illyés Gyula: *Hunok Párisban.* Budapest, 1970, Szépirodalmi, 106; 116; Illyés Gyula: *Szíves kalauz.* Budapest, 1974, Szépirodalmi, 35–46.
- ⁶ Szávai János: *Esterhazy ezredes és a magyarság híre.* *Magyar Nemzet*, 1981. dec. 4. 8.
- ⁷ Kundera, Milan: *A nevetés és felejtés könyve.* Budapest, 1993, Európa
- ⁸ Szávai János: *Illyés és Éluard, Magyar Szemle XVI.* (2007), 1–2. sz. 26–38.; János Szávai: *Illyés versus Éluard ou l'étrange destin d'Une phrase sur la tyrannie*, J. Bessiere et J. Maar (dir.), *L'Écriture emprisonnée*, L'Harmattan, 2007, Paris, 311–325.
- ⁹ Illyés Gyula: *A törzs szavai.* *Új Tükör*, 1976. május 4. 18. sz. 7.
- ¹⁰ 1976. március 24. és június 27. Illyés Gyula: *Naplójegyzetek, 1975–1976.* Budapest, 1991, Szépirodalmi, 384; 428.
- ¹¹ *Pour saluer Gyula Illyés. 1902–1983.* (Homages et témoignages. Proses et Poèmes Inédits.) [Kiadatlan versek és prózai művek] Choisis par Georges Gara. Ford. Georges Charaire, Georges-Emmanuel Clancier, Georges Gara, Eugène Guillevic, Jean-Michel Kalmbach, Jean-Luc Moreau, Georges Kassai, Louis Nyéki, Max Pons, Maurice Regnaut, Jean Rousselot, Robert Sabatier, János Szávai. Fumel, 1985. *La Barbacane*, Bonaguil, 94.
- ¹² Szávai János és Maurice Regnaut közös versfordításait lásd pl. *Egy magyar Párisban. Un Hongrois à Paris.* (Illyés Gyula-antológia.) Szerk. Gorilovics Tivadar és Tamás Attila. Debrecen, 2002, Kossuth Egyetemi Kiadó
- ¹³ Szávai János: *Magyar emlékirók.* Budapest, 1988, Szépirodalmi
- ¹⁴ Szávai János: *Illyés, Bartók (Elvis).* In *Pascal örvénye, Magyar Szemle Könyvek*, Budapest, 2014, 125–136.